

A nominalis mondat a mongolban.

A modern nyelvtudományi kutatások kezdetén az indoeurópai nyelvek, főleg pedig a latin grammatikai rendszere alapján próbálták minden nyelvet magyarázni. Az indoeurópai grammatika normáival szemben mutatkozó eltéréseket hiányoknak és pótló megoldásoknak magyarázták; ilyen volt pl. bizonyos esetekben a nyelvtani *genus* hiányolása, a magyar nyelv „állítmányi kiegészítője“ stb. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg felismerték, hogy az indoeurópain kívül más nyelvi rendszerek is lehetségesek, még pedig HUMBOLDT-tal ellentétben a nélkül, hogy közöttük elsőbbségi illetve tökéletességi fokozatokat lehetne megállapítani. E megváltozott felfogást követve, FR. GIESE¹⁾ szerint a régi deklináló és agglutináló nyelvtípus helyett megfelelőbb verbalis és nominalis struktúrájú nyelvekről beszélni; verbalis struk-

¹⁾ RAGIF H.: Revue Internationale des Études Balcaniques I (1934), 304—5. Kérdés, hogy GIESE új terminológiájának lesz-e visszhangja az általános nyelvészet művelői részéről. Az eleve kétségtelen, hogy nominalis és agglutináló nyelvtípus nem egyenlőértékű megjelölés az odasorolható nyelveket illetőleg sem. A kínai pl. nem szerepelt az agglutináló nyelvek közt, viszont felvehető a nominalis típusúak sorába. Ha az új felosztást valaki a nyelvészeti paleontológia céljaira akarná hasznosítani, akkor előbb azt kellene tisztáznia, mi is a nominalis állítmány ősi fokozat? Nomen-verbum (*fagy*-típus)? Nomen verbale, tiszta nomen? Ha a nomen-verbum-os állítmányú mondatot nevezzük nominalisnak, akkor kifogástalan a verbalis mondatdal való szembeállítás. (Finnugor és török nyelvekben tömegével találunk nomen-verbumokat, azonban ezek száma sem korlátlan, tartalmuk pedig kizárólag mai főnév—ige, de pl. sohasem számnév vagy névmás.) Ha viszont az általános felfogást követve csak az olyan mondatot tartjuk nominalisnak, amelynek nomen verbale vagy pedig tiszta nomen azaz nomen-verbum az állítmánya, akkor már két síkban mozog az összehasonlítás ill. a különbségtevés. Ez esetben u. i. már a mai helyzetnél tartunk: az indoeurópai nyelvek verbalis mondatainak — csupán a szerkezetét véve figyelembe, nem tekintve az előfordulási arányszámot sem — az uráli s az altaji nyelvekben is verbalis mondatok felelnek meg, az uráli-altaji nominalis mondat párja csakis az indoeurópai nomino-verbalis mondat lehet.

túrájú nyelvek szerinte az indoeurópaiak, nominalis struktúrájuk a török (értsd az ú. n. urál-altaji) nyelvek.

Annai bizonyos, hogy az uráli és az altaji nyelvek leglényesebb ismertető jegyei közé tartozik a nominalis predikatív szerkezet, még pedig főmondatban, mellékmondatban egyaránt. Hogy azonban ez a nominalis szerkezet hogyan alakul a részletekben, az ezidőszerint korántsincs még teljesen tisztázva. A legkielégítőbb a finnugor nyelvekről nyert kép, amely GAUTHIOT úttörő dolgozata¹⁾ óta is számos részletben megvilágosodott. Már jóval később kezdett tisztázódni a török nyelvek szerepe, hogy egyebet ne említsünk, a tör. *-im*, *-sin*, *-dir*, *-iz*, *-siniz*, *-dirlar* stb. sort még nem rég is egy *dir*-létige praes. indicativi alakjainak magyarázták.²⁾ Az altaji csoport egyéb ágaira vonatkozólag pedig még mindig a kezdet kezdetén tartunk. Talán nem lesz felesleges most röviden szemügyre venni, mint viselkedik a nominalis mondat szerkesztést illetőleg a még meg nem vizsgált nyelvek közül az altaji összehasonlító nyelvészet szempontjából olyannyira fontos mongol nyelv.

Rövid áttekintésünkben az ú. n. irodalmi mongol nyelvre támaszkodunk, a nyelvjárások és nyelvelmékek terjedelmes anyagát ez alkalommal ki kell rekeszteni; egy-két utalás azonban így is elkerülhetetlen. Megjegyezzük, hogy az egész mongolság egységes képet mutat a fővonásokat illetőleg, a részletekben természetesen speciális fejlődésekkel is találkozunk.

A nominalis mondat szerkesztés főmondatban, mellékmondatban egyaránt ismeretes.

I. A nominalis főmondat állítmánya lehet valóságos névszó. Pl.: *či mongjol kümün* 'te mongol ember vagy'; *alim-a-yin čečeg čayan* 'az almafa virága fehér'; *minu ner-e tere* 'az én nevem ez'; *teyin busu* 'nem úgy van'; *čınaysan qoni qoyar* 'sült bárány kettő'; *činu nasu kedü* 'éveid száma mennyi?'; *qanultai sedkil*

¹⁾ R. GAUTHIOT, La phrase nominale en finno-ougrien: Mémoires de la Société de Linguistique XV 1908, 201—27, vö. GOMBOCZ: MNy. V, 133. KLEMM, A finnugor mondat őstörténete: MNy. XXIII, 328—41.

²⁾ GOMBOCZ: NyK. XLIV, 422—4 éles megfigyelései után DENY, Grammaire 350. köv. "verbe substantif"-jával nem jelent egyenesvonalú haladást, viszont K. GRÖNBECH, Der türkische Sprachbau, 1936, különösen Der Nominalsatz c. fejezetével igen figyelemreméltó eredeti — néha túleredeti — rendszerbeli nézetei ellenére is.

inu olan ed ayursun-ača ülemji deger-e 'a megelégedett lélek sokkal többet ér, mint a nagy vagyon' stb. A névszó predikatív funkciójára egyedül a szórend utal: a névszói állítmány mindenkor az alany után következik. A predikatív szókapcsolat e szórendje különben pontosan a fordítottja az attributív szókapcsolaténak: *čėčėg čayan* 'a virág fehér' ~ *čayan čėčėg* 'fehér virág'; *olan kümün* 'sok ember' ~ *kümün olan* 'az ember sok'; *minu baysi kitad kümün* 'a tanítóm kínai ember' ~ *kitad kümün minu baysi* '(ez) a kínai ember a tanítóm'.

2. A nominalis főmondat állítmánya lehet nomen verbale.¹⁾ Nem soroljuk a nomen verbale-csoportba a deverbális névszót, sőt RAMSTEDT nomen verbale-it sem, hanem csakis a következőket: nomen imperfecti, nomen perfecti, nomen futuri és talán a nomen usus. A nomen usus idesorolása nem teljesen megnyugtató, mert a másik három nomen verbale-től több lényeges pontban eltér: pl. nem ragozható, mint a három többi nomen verbale, ill. csak annyira, mint bármely más melléknév; nem szolgálhat nominalis mellékmondatok szerkesztésére stb.

Az irodalmi mongolban leggyakoribb a nomen perfectival

¹⁾ RAMSTEDT, Über die Konjugation des Khalkha-mongolischen: MSFOu. XIX, pl. 43 nomen verbale-nak nevezi a következőket: nomen descriptionis, n. agendi, n. exacti, n. cupiditatis, n. possibilitatis, n. actionis, n. actoris. Ezekkel a voltaképen egyszerű deverbális nomenekkel szemben magának RAMSTEDTnek is voltak kételyei: "Die in diesem Kapitel besprochenen Wortformen sind schon derart, dass man sich fragen kann, ob sie eigentlich hier unter den Konjugationsformen zu nennen sind". Magunk részéről mindenesetre kirekesztettük ezeket a RAMSTEDT-féle nomen verbalekat az igeragozásból, s a nomen verbale elnevezést is egy másik csoportra alkalmazzuk, arra, amelyiket RAMSTEDT nomen verbumoknak nevezett el. Nem nevezhetjük pl. a *yabuysan* 'allé, allant'-féle alakokat nomen verbumoknak akkor, amikor ez az elnevezés a finnugor és az altaji nyelvészetben egészen mást jelent. Hogy RAMSTEDT mégis ragaszkodott ehhez az elnevezéshez, annak a magyarázatát világosan megtaláljuk nomen verbumairól adott definíciójában (i. m. 32): "Die eben angeführten, verbalen Nomina stehen an der Grenze zwischen Nomen und Verbum". Ez a meghatározás gyökeresen téves szemléletből, az alaktani és a mondattani szempont összekeveréséből származik. A valóságban a nomen imperfecti, n. perfecti, n. futuri alaktani szempontból világosan nomen, mondattani funkciója azonban predikatív jellegű is lehet (de nem feltétlenül az). RAMSTEDT téves definíciója, amely más összefüggésben is jelentkezik, a nominalis mondat szerkesztés fel nem ismerésével magyarázható.

szerkesztett egyszerű nominalis mondat, pl. *bi urida qayan-u sang-i öglige ögčü baraydaysan* 'én régebben szétajándékoztam a király kincseit'; *kedün qajar qartal-a ayužu joysuysan ügei* 'félelmében meg sem állt, míg néhány mérföldet nem tett meg'. Már ritkább a nomen futurival szerkesztett mondat: *nayadum kijü bolqu ügei* 'nem szabad tréfálni'; *iregsen geyičin qariqu, oruysan boruyan arilqu* 'az eljött vendég visszatér, a megeredt eső véget ér'. A nomen futuri nagyobbára csak a *bi üjege edüi* 'én nem láttam'-féle tagadó mondatokban használatos.

Sajátságos, hogy egyes nyelvjárásokban a nomen verbale a gyakori predikatív funkció hatása alatt a nomen-től egyre jobban eltávolodik, s a verbum-finitum irányában kezd terjeszkedni. Különösen gyakori jelenség ez a múlt időt pótló, kizorító nomen perfecti esetében. Nyelvtörténetileg természetesen mindez semmit sem változtat nominalis jellegén, leíró szempontból azonban végeredményben oda jutunk, ahol bizonyos finnugor és török nominalis alakok már réges régen megállapodtak: tiszta igei alakokká merevedtek, és a nominalis eredetet csak gondos kutatás tudja kibogozni. Felettébb érdekes ezt a folyamatot *in nascendo* megfigyelni a mongol nyelvjárásokban.

A nomen verbaleknak a finitum igeidők felé való eme eltolódását RAMSTEDT jelezte a khalkha nyelvjárásban (innen magyarázható furcsa definíciója, amely szerint a nomen verbaleban félig igei félig névszói alakot keres), magam is megfigyeltem ezt a jelenséget Belső-Mongólia és Mandzsúria több mongol nyelvjárásában, főleg pedig a dahúrban.

Már RAMSTEDT, Konjugation 25—33 példái közt található idevonatkozó esetek: *хојјвр хув ирē* 'két ember jött' (n. imperfecti); *᠘arsy ᠘addzvrda харисы* 'a kiindulási ponthoz visszatért' (n. perfecti); *Бi jawxv* 'menni fogok, mennem kell' (n. futuri).

3. A fentebb vázolt egyszerű nominalis mondatnál jóval jellemzőbb a mongol nyelvre (általában az altaji nyelvekre) a nominalis mellékmondat. A mongol nem ismeri az alárendelésnek az indoeurópai nyelvekben szokásos formáját, nincsenek kötőszóval bevezetett módjelekkel ellátott verbum-finitum-os állítmánnyal szerkesztett mellékmondatai. Ez pedig annál sajtóságosabb, mert a mongol, főleg az irodalmi mongol nyelv nem szereti általában a rövid, zárt mondatokat. Az első pillanatra talán önállónak tűnő mondat váratlanul, valamilyen raggal, névutóval vagy

más módon mellékmondattá alakul, és szinte véget érni nem akaró hosszú sorban kapcsolódik-szövődik közönséges mondat-szakaszként a másikba, harmadikba, mint valami mondat-öserdő.

A nominalis mellékmondatok első csoportjába soroljuk a nominalis mellékmondatszerű szerkezeteket. Az ilyenfajta szerkezetek jól ismeretesek a törökségben is, DENEY török nyelvtanában 'quasi-proposition' névvel jelölte meg ezt a csoportot. A mellékmondatszerű szerkezetek valósággal beleszövődnek a főmondatba, sokszor a főmondat és mellékmondat határát sem lehet pontosan kitapintani.

A mellékmondatszerű szerkezeteket nomen verbale-k segítségével képezik. A nomen verbale-kat ragtalan, ragos és névutós alakokban használják e célra, és a tőlük függő szerkezettel együtt alanyi, jelzői, tárgyi és határozói funkciót tölthetnek be.

Ragtalan nomen verbale-k (nominativus és casus absolutus): *iregsen činu masi sayin* 'nagyon jó, hogy eljöttél' (alanyi sz.); *qoyar nidün-dür inu örgüsün bükü üjged* 'látta, hogy két szemében tüske van' (tárgyas sz.); *ene youl urusču yarqu nayur-tu kürbe bida* 'megérkeztünk a tóhoz, amelyből ez a folyó ered' (jelzős, ill. vonatkozói sz.); *burqan ese ögede boluysan yañar-tur törübei* 'olyan helyen született, ahol még nem jelentek meg Buddhák (vigasztalan helyen)' (jelzős sz.); *qoyar iregsen kümün ögü-ler-ün* 'a két ember, aki jött, így szólt' (jelzős sz.).

Ragos nomen verbale-k:

Genitivus. *Bi tan-u mordaysan yañar-tur kürbe* 'oda értem, ahonnan ti elindultatok' (jelzős sz.); *qañir sibayun-u čoyçalaysan ayulan-dür kürbe* 'a hegyhez ért, amelyet a keselyű hordott össze (Grdhaku!a)' (jelzős sz.).

Accusativus. *Bi köbegün-iyen öglige ögkü-yi tasulju ülü čidamui* 'én nem tudom meggátolni a fiamat abban, hogy alamizsnát ne osszon' (tárgy); *teğüni ükügsen esegsen-i bolyayan iregdeküi* 'eredj megtudni, hogy ő meghalt-e, nem-e' (tárgy).

Dativus—locativus. *Nigen tariyači tariyan-ıyan tarin büküi-e qayurčay üjčüü* 'egy földműves, mikor a földjét művelte, egy dobozt látott meg'; *burqan jarlıy boluysan-dür tedeger ayay-qu tegimli-ğ-üd sesig-tü boluysan-dür ananda burqan-a eyin kemen öčübei* 'mikor Buddha így szólt, ezek a tisztelendő urak kételkedni kezdtek, mire Ananda e szavakkal fordult Buddhához'.

Ablativus—elativus. *Qur-a örgüljide oruysan-ača qañir-tu*

dalai neretü kijayatal ügei yeke dalai bolon 'abból, hogy szüntelenül esett, egy végtelen nagy Sós-tenger nevű tenger keletkezett'; *egüride joban ükügsen-ēē edüge ödder ükügsen ēü amur bui* 'békésebb dolog most azonnal meghalni, mintsem sokáig szenvedni és meghalni'.

Instrumentalis. *Tngri-yin qubilyan büküi-ber nasun anu toy-a tomsi ügei nasulamui* 'minthogy istennek az inkarnációja, kora határtalanul nagy'; *ēčüge eke-yin suryal-i abuysan-iyar egüri siduryu arad-luy-a nige* 'megfogadva szüleid tanítását, mindig derék emberekkel barátkozz'.

Comitativus. *Ĵarim-ud burqan-u šasin naran uryuisan-metü-lüge ayulčaba* 'egyesekek úgy találkoztak Buddha tanításával, mint a felkelő nappal'. BOBRNIKOV e példa kapcsán megemlíti, hogy ez az eset igen ritka; a régiségben mindenesetre gyakoribb volt, vö. HAENISCH, Untersuchungen über das Yüan-ch'ao pi-shi 70.

A nomen verbalekhez a fenti egyszerű esetragokon kívül visszaható birtokos személyragokkal kombinált esetragok is járulhatnak. Ezt a csoportot megfelelően megvilágítja most már egyetlen példa is: *tede terekü tuturyan-i kejiye ideküi-degen abču iden* 'ezek mindig ezt a rizst ették, valahányszor étkeztek'. Az *ideküi-degen* a nomen futuri visszaható személyragos dativus—locativus-a, és a jelen esetben időhatározói 'quasi-proposition'-t szerkeszt.

Még egy harmadik típusú névragozás is használatos a nomen verbalekkel kapcsolatban, mely főleg a nyelvjárásokban fordul elő gyakran: a nomen imperfecti, perfecti, futuri alakjaihoz járuló esetragok egyszerű birtokos személyragokkal bővülnek. Itt is elegendő egy példa, mondjuk a dahúr nyelvből: *nēg udar xābžursēn-din badā šānri'q* 'egyszer, mikor hazament, étel főtt (nála)'; a *xābžursēn-din* nomen perfecti birtokos személyraggal ellátott dativus—locativus-a.

A mellékmondatszerű szerkezeteknek másik jelentős nagy csoportját a ragos nomen verbalek mellett a névutós nomen verbalek segítségével alkotják. Ilyenek: *qoyar nidün minu üli üjekü-yin tula yabuju üli čidayu* 'nem tudok elmenni, mivel két szemem nem lát'; *dalai-dur qariju irekü-yin jayur-a aq-a terigüten gamuy qudaldučin usun-dur odbai* 'miközben visszatértem a tengerre, bátyám és az összes többi kereskedők a vízbe vesztek'; *ungsin baraysan-u qojina jarliy siregen-dür talbimui* 'miután az olvasást befejezte, a szent könyvet az asztalra tette'; *teyin sed-*

kigsen yosuyar činu boltuyai 'úgy legyen, amint kívántad'; *gamuy tngri-ner-i takıysan-u ači-bar törügšen yačča köbegün či bölüge* 'egyetlen gyermekünk vagy, aki abból a kegyelemből születél, hogy az összes isteneket tiszteltük'.

Figyelemreméltó, hogy hasonló névutós szerkesztésű mellékmondatszerű mondatszakaszokat közönséges nomenek segítségével is szokás képezni. Pl.: *bidan-dur ečige eke ba em-e köbegün uruy tariy ügei-yin tula eyin jobamui* 'mi azért szenvedünk így, mert nincsenek sem szüleink, nincs családunk, ninesenek rokonaink'; *qan köbegün sidurju ayali-tu-yin tula erdeni-yügen ülü niyun* 'mivel a királyfi derék természetű volt, drágakövet nem rejtette el'; *nasun minu bay-a tula olan-i ayiladqaju ülü čidamui* 'mivel én még kicsiny vagyok, sok mindenről nem tudok beszélni'.

A névutós mellékmondat-szerkezetek kapcsán rá kell mutatnunk az irodalmi mongol nyelv egy meglepő sajátosságára is. A *bü-* 'lenni' segédige praesens imperfecti-jének tartott *bui* is nomen ill. nomen verbale módjára viselkedik. Egészen közönségesek az irodalmi mongolban az ilyenféle mondatok: *bičiqan qoruqai bui-yin tula uyubasu ebedčin kürkü-dür kilbar* 'mivelhogy bacillusok vannak benne, ha iszunk belőle, könnyen megbetegszünk tőle'; *yačuma bui-ban edlegči noyan* 'előkelő úr, aki felhasználja azt, amije van'; *jobalang olan bui-yi nomlaba* 'azt tanította, hogy sok a szenvedés'. A *bui*-nak ezt az eligitlenedését újabb keletűnek kell tartanunk, s forrását alighanem a tibeti nyelv erős hatásában kell keresnünk.

4. A nominalis mellékmondatok másik nagy csoportját adverbium verbale¹⁾ segítségével szerkesztik. Morfológiailag világos a két csoport közt a különbség. A mellékmondatszerű szerkezetek középpontjában nomen verbale-k állnak ragtalan, ragos vagy névutós formában, ez utóbbi jelek azonban mindenki számára eleven járulékokként hatnak. Nem úgy az adverbium verbalekban.

¹⁾ Adverbium verbale-nak nevezem RAMSTEDT valódi és, nem valódi converbum-ait. A converbum elnevezése és meghatározása RAMSTEDTNél ugyanazon téves elgondolás alapján készült, mint a fentebb már említett nomen verbum-oké. A converbum-ok RAMSTEDT szerint (i. m. 55) "es sind halb verbale, halb nominale Formen des Verbums". Természetesen itt sem lehet egyébről szó, mint tiszta nominalis (alakjukat és funkciójukat tekintve adverbialis) alakokról, amelyek a mondatban (csakis a nominalis mellékmondatban!) predikatív szerepet tölthetnek be.

Ezeknek egy része elemezhetetlen (ragtalan) nomen verbale, nagyobbik csoportja azonban — ha nomen invariable is — ragos nomen (verbale) megkövesedett formájában is, épúgy amint ragos alakú a rendes névszói adverbiumok egy része is.

Az adverbium verbale-val szerkesztett mellékmondatok és a nomen verbale-s mellékmondatszerű szerkezetek közt azonban nem áthidalhatatlan a mondattani különbség. A mellékmondatszerű szerkezetek közt akadnak már olyanok is, amelyek teljesen mellékmondatként hatnak, külön alanyukkal világosan elhatárolhatók a főmondattól, az adverbium verbale-től függő mellékmondatok sorában pedig egész tömeg olyan esetet különböztethetünk, ahol mellékmondatról alig lehet beszélni, s az adverbium verbale a mondatban egyszerű determinatív szerepre szorítkozik. Vegyük csak pl. az új. n. adverbium modi-val és az adverbium imperfectivel szerkesztett igéket: *yabuju ire-* 'eljönni'; *abun üiled-* 'venni'; vagy pláne: *kütelju abču od-* 'elvezetni'.

Az irodalmi mongolban több mint tíz adverbium verbale használatos, egyetlen mondaton belül rendszerint több is szokott közülük szerepelni. Pl.: *köbegün činu öglige öggügseger* (adverbium abtemporale) *qoyar qubi sang baražu* (adv. imperfecti) *nigen qubi ülebei* 'a fiad az által, hogy alamizsnát osztott, a kincs kétharmad részének végére járt, egy harmad rész maradt csak'; *γuyun* (adv. modi) *barkirabaču* (adv. concessivum) *kümüin čöm-iyer ečiju* (adv. imperfecti) *üjekü anu ügei* (nomen futuri-s nominalis állítmány) 'noha könyörögve kiabált, az emberek közül senki sem jött megnézni'.

E rövid áttekintés keretében csak az irodalmi mongol nyelven belül próbáltuk vizsgálni a nominalis mondat főbb sajátosságait. Vizsgálódásunkban kizárólag a mai állapotot vettük figyelembe, tehát csak azokat az eseteket tárgyaltuk, amikor a nominalis mondat állítmányának nominalis jellege ma is teljesen világos. Kétségtelen a jobban ismert finnugor párhuzamos példákból, de kétségtelen néhány szemünk előtt végbe menő mongol nomen verbale-nak a verbum finitum kategória felé való eltolódásából is, hogy a mai verbum finitum-ok egy része is nominalis eredetű. Ehhez a még megvizsgálandó fontos kérdéshez elengedhetetlenül szükséges a nyelvmellegek és nyelvjárások nominalis mondatainak tüzetes ismerete.

LIGETI LAJOS.